

Hahner Péter

TALLEYRAND, A FORRADALMÁR

Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord-nak, Napóleon híres külügyminiszterének emlékiratait lapozgatva nem sokat tudhatunk meg arról, mit tett, mit gondolt, milyen szerepet játszott írója a francia forradalom első éveiben, amikor az alkotmányozó nemzetgyűlés (1789–1791) képviselője volt. Több száz oldalas emlékirataiban húsz oldalt szentelt a forradalomnak, saját ekkori tevékenységének pedig mindössze két-három oldalt.

A forradalom első évei eredményeinek rövid összefoglalása után a következőket állapítja meg:

Azok, akik a leghevesebbek voltak e monarchia tönkretételében, végül felismerték, hogy túl messzire mentek, s megpróbáltak visszatérni saját lépteik nyomán, de csak a népszerűségüket veszítették el. A tudatlanság és a szenvedélyek áradata olyan erősnek bizonyult, hogy lehetetlen volt megállítani. Akik leginkább megéreztek jó előre a pusztításait, azoknak nem volt más lehetőségük, mint hogy bezárkózzanak egy passzív szerepbe (és felkészüljenek a későbbi időkre). Általában magam is ezt az álláspontot fogadtam el.¹

Általában... Talleyrand minden bizonnyal maga is érezte, hogy enyhén szólva eltorzította az igazságot, mert a gondolatsort így folytatta:

Mindazonáltal kötelességemnek tartottam, hogy az állami pénzügyek több kérdésében felszólaljak. Elleneztem az assignaták létrehozását, az államadósság kamatainak csökkentését. Elég alapos véleményt tettem közzé azon elvekről, amelyek alapján szerintem nemzeti bankot kell alapítani. Javaslatot tettem az egységes súlyok és mértékek bevezetésére. Magamra vállaltam az alkotmányozó bizottság közoktatási jelentésének elkészítését is.

Az emlékiratait író, idős Talleyrand nem csak arról hallgatott, hogy ő javasolta az egyház birtokainak állami kisajátítását. Azt sem említette meg, hogy két-két héten át ő töltötte be az alkotmányozó nemzetgyűlés titkári, majd elnöki hivatalát, hogy képviselőtársai kilenc bizottság tagjának választották meg, és hogy az 1315 fős gyűlés 96 leggyakrabban felszólaló képviselője közé tartozott.² Írásműveinek legújabb bibliográfiájában nem kevesebb, mint negyvennégy hosszabb felszólalást, indítványt és nyilvános levelet talál-

¹ TALLEYRAND: *Mémoires*, I., Plon, Paris, 1957, 163.

² Vö. Edna Hindie LEMAY: *Dictionnaire des Constituants*, Universitas, Paris, 1991, 874.

hatunk, amelyeket az alkotmányozó gyűlés ülésézése idején vetett papírra.³ Ez volt az a „passzív szerep”, amelybe ő 1789 és 1791 között „bezárkózott”.

A forradalom idején vallott nézeteiről nem harminc-negyven évvel később papírra vetett emlékirataiból tájékozódhatunk, hanem abból a levélből, amelyet Lambesc hercegnőhöz írt 1789. október 9-én:

Egy igazságot be kell látnia, a forradalom, amely ma Franciaországban lejátszódik, elkerülhetetlenné vált a dolgok azon állapotában, amelyben élünk, és e forradalom végső soron hasznos lesz. A mai szerencsétlenségek és zavargások abból származnak, hogy egyesek meg akarják akadályozni, mások pedig siettetni próbálják. A nemesség és a papság azt képzelte, hogy a régi előítéletek miatt hűek maradnak hozzájuk, és hogy Franciaországban semmi sem változott azon személyek igényein kívül, akik nem tartoznak a rendjükhöz. Addig kötözködtek a formák miatt, amíg az alapok is veszélybe kerültek. Az első per elveszett, s a civakodás egyre jobban elvadult. Mivel a két első rendnek csak a szenvedélyei maradtak meg, nem tudtak terveket készíteni vagy közösen fellépni. A harmadik rend a jogairól beszélt: voltak jogai, győzedelmeskednie kellett. Mindaz, ami megtörtént, hadiállapotban történt. Ha már egyszer megvan a hadállás, nem kételkedhetünk tovább. Elkerülhetetlenné vált olyan határozott és bátor véleményt kialakítani, amilyent a körülmények megkövetelnek. Nagyon is ideje volt, hogy kitörjünk az elbizakodottság és kényelem szűk köréből, hogy szélesebb összefüggéseikben vizsgáljuk meg a dolgokat, és felmérhessük az új korszakot, amelybe belépünk. Ezért a határozatlankodás immár veszélyessé vált a gyenge emberek számára, és szégyenletessé azok számára, akik többre becsülik magukat. A nyílt állásfoglalás az egyetlen magatartás, amely méltó némi elismerésre. Ami eddig történt, még mindig nem nyitotta fel azok szemét, akik nem akarnak látni. Még mindig panaszkodnak a bűnössé nyilvánított illúziók miatt, még mindig képtelenségekhez ragaszkodva próbálják tagadni a lesújtó igazságokat, amelyek elől nem térhetünk ki. Akinek nincs ereje a követésre, azzal áztatja magát, hogy feltartóztathatja? Talán még mindig nem jutottunk el mindazon csapások végére, amelyeket e gyerekes és keserves álláspontnak tulajdoníthatunk.⁴

Ez bizony nem az öreg Talleyrand ravaszkodó magyarázkodása, hanem a harmincöt éves politikus szenvedélyes állásfoglalása. E levél megírása idején Talleyrand még nem a császárság cinikus mosolyú, ráncos arcú, öreg külpolitikai szakértője volt, hanem egy villogó szemű, ereje teljében lévő, művelt és felvilágosult főpap, Autun püspöke, akit sántasága dacára is kedveltek a nők, s aki elképesztően munkabírónak bizonyult. A forradalmat 1789-ben elkerülhetetlen és eredményeit tekintve hasznos folyamatnak tartotta, s úgy vélekedett, nem szabad sem szembeszállni vele, sem siettetni. A társadalmi átalakulást, az új korszakot el kell fogadni, az idejétmúlt illúziókkal le kell számolni, s

³ Lásd *Mémoires du prince de TALLEYRAND suivis de 135 lettres inédites du prince de Talleyrand à le duchesse de Bauffremont (1808–1838)*, Robert Laffont, Paris, 2007, 183–203.

⁴ TALLEYRAND: *Mémoires*, I., 172–173.

nyíltan közzé kell tennie mindenkinek saját határozott politikai álláspontját. 1789-ben tehát pontosan az ellenkezőjét tette és vallotta mindannak, amit emlékirataiban megírt: nem „zárkózott be egy passzív szerepbe”, hanem aktívan bekapcsolódott a forradalmi átalakulás folyamatának irányításába.

Már a rendi gyűlés választásainak előkészítésében fontos szerepet vállalt. 1788-ban a Harmincak Társaságának tagjaként részt vett a vidéki közvéleményt tájékoztató röpiratok megfogalmazásában és a panaszfüzet-tervezetek összeállításában. 1789 tavaszán őt is beválasztották a rendi gyűlésbe, a papság küldöttei közé. Május 4-én nagybátyjával, Reims érsekével együtt ott vonult Versailles-ban az egyházi küldöttség harminckét püspöke között a megnyitó szertartáson. Május 15-én mindkettejüket megválasztották a papi rend szabályzatát elkészítő, kilencfős bizottságba, s ettől kezdve már az ifjabb Talleyrand játszott vezető szerepet az alkotmányozó nemzetgyűléssé átalakuló rendi gyűlés valamennyi fontosabb döntésének meghozatalában.

Davidnak *A labdaházi eskü* című festményén hiába keresnénk, mert a harmadik rend küldötteihez csak június 26-án csatlakozott, de már ezen a napon a határozatokat megszövegező bizottság tagjává választották. Július 7-én pedig megtartotta első beszédét. Ekkoriban még több nemesi és papi küldött arra hivatkozott, hogy kötelező érvényű megbízólevelek, az úgynevezett *mandat impéreatifok* nem teszik lehetővé számunkra, hogy mást is megszavazzanak, mint amire határozott megbízatást kaptak a választóiktól. A nemzetgyűlés azonban már a nemzeti szuverenitás megtestesítőjének nyilvánította önmagát, s ebből az következett, hogy minden tagja szabadon mondhatja el véleményét a nemzet nevében, függetlenül annak egyes részeitől. Hogyan érvényesüljön a sokat emlegetett „általános akarat”, ha bármelyik választókerület megakadályozhatja, hogy küldötte elfogadja az ésszerű reformokat? Talleyrand nem volt jó szónok, de alaposan előkészített, logikusan és meggyőzően kifejtett első felszólalásával bebizonyította, hogy a jövőben is érdemes lesz odafigyelni arra, amit mond.

Határozati javaslatában azt hangsúlyozta, hogy „egy választókerületnek vagy annak egy részének sincs joga sem a közakarat kialakítására, sem arra, hogy kivonja magát alóla, s nem függesztheti fel kötelező érvényű megbízólevéllel a rendi gyűlés tevékenységét, mert az ilyen levél csak saját partikuláris akaratát képviseli”. Felszólította a nemzetgyűlést, hogy minden megbízólevelet nyilvánítson érvénytelennek, hiszen „egy választókerület egy egész részeként alá van vetve a közakaratnak, akár egyetért ezzel, akár nem”.⁵ A szónoklat az új politikai nyelvezet, a „nemzetbeszéd” remekműve volt, s másnap a gyűlés ki is mondta, hogy a megbízólevelek érvénytelenek. Az indítvány jelentősége nyilvánvaló volt: egy nemesi küldött meg is fogalmazta, hogy „a méltóságos Autun püspök úr indítványát elfogadva mindörökre megsemmisítjük a rendek megkülönböztetését”.⁶

A Bastille bevételéhez vezető júliusi párizsi felkelés idején Talleyrand tagja lett annak a bizottságnak, amely határozattervezetben fejezte ki a gyűlés sajnálkozását a népszerű Necker miniszter elbocsátása miatt. Július 13-a estjén Talleyrand olvasta fel kétszer is a nyílt kihívást jelentő határozati javaslatot: „Őfelsége tanácsadói, bármilyen

⁵ *Orateurs de la Révolution française*, I. *Les constituants*, Gallimard, Paris, 1989, 1044.

⁶ Idézi Michel PONIATOWSKI: *Talleyrand. Les années occultées (1789–1792)*, Perrin, Paris, 1995, 42.

rangban és állapotban is legyenek [...] személyesen felelősek a jelenlegi és az elkövetkezendő szerencsétlenségekért.” Másnap pedig, miután a nemzetgyűlés úgy döntött, hogy az alkotmánynak tartalmaznia kell az emberi jogok nyilatkozatát, Talleyrand-t is az alkotmányozó bizottság tagjává választották.

Nem tudjuk pontosan, mit tett július 14-e és 15-e éjszakáján, bizonyos tények azonban arra utalnak, hogy közvetíteni próbált a képviselők és az uralkodó között. Egyik közeli barátja, La Rochefoucauld-Liancourt herceg, a dúsgazdag, liberális arisztokrata volt az, aki július 15-én reggel felkereste az ágyában fekvő királyt. Több történész is valószínűnek tartja, hogy Talleyrand beszélte rá e lépésre. A herceg részletesen is ismertette az uralkodóval a párizsi eseményeket, és rábeszélte, hogy tegyen engedményeket. A hagyományok szerint ekkor került sor a számtalanszor idézett párbeszédre:

– Micsoda lázadás... Micsoda lázadás!

– Ó, felség!... Mondja így: forradalom!

XVI. Lajos még aznap délelőtt ellátogatott a nemzetgyűlésbe. Egyes kortársak határozottan állították, hogy azt a rövid beszédet, amelyet a képviselők előtt elmondott, Talleyrand írta a számára. „Én, aki egy vagyok a nemzettel – jelentette ki a király –, önökre bízom magam! Segítsenek nekem ebben a helyzetben, hogy biztosítani tudjam az állam üdvét! Ezt várom a nemzetgyűléstől, s népem közös boldogsága céljával egyesült képviselőinek buzgalma elegendő biztosíték a számomra.”⁷ Ezután bejelentette, hogy visszavonta a hadsereget, s felhatalmazza a gyűlést, hogy ezt a tényt tudassa Párizsszal. Ha valóban Talleyrand vázolta fel a király szónoklatát, akkor minden bizonnyal ez volt élete legsikeresebb beszédtervezete. A megkönnyebbült képviselők olyan lelkes ünneplésbe kezdtek, hogy egyikük, Jean-Denis-Ferréol Blanc, Besançon harmadik rendjének küldötte még aznap belehalt a nagy örömbé.⁸

Természetesen Talleyrand is ott volt a százharminc küldött között, akik azonnal kocsikba ültek, és délután háromra megérkeztek Párizsba, ahol a püspök fogalmazványa a városházán is elsőprő sikert aratott. Július 17-én pedig a királyt kísérte el Párizsba, ahol XVI. Lajos elfogadta a nemzetörtség és az új városi elöljáróság felállítását, majd kalapjára tűzte a La Fayette által Párizs és a király színeiből összeállított, háromszínű kokárdát. A következő napon pedig Talleyrand barátját, La Rochefoucauld-Liancourt herceget választották meg a képviselők az alkotmányozó nemzetgyűlés elnökévé.

A nemzetgyűlés, a városok és a falvak hármass forradalmának eredményeit augusztus elején pecsételték meg. A későbbi forradalmi kormányzat vezető személyisége, Bertrand Barère emlékiratai szerint „az augusztus 4-ét megelőző napokban sok titkos tanácskozást tartottak, melyekre nagy befolyást gyakorolt MM. de Pgd, Ch. de No..., Aig... herceg, A. Lam... Jól emlékszem arra, hogy ezek az urak engem is megközelítettek augusztus 3-án és 4-én, s beszéltem velük arról a tervezetről, hogy a közrendűek tagjai javasolni fogják a feudális jogok, a hivatalvásárlás, az egyházi és nemesi rend kiváltságainak és mentességeinek felszámolását.”⁹ A rövidítésekben nem nehéz felismerni Talley-

⁷ Teljes szövegét lásd *A Bastille bevétele* című könyvemben (Kossuth, Budapest, 1985, 157–158).

⁸ Lásd LEMAY: *I. m.*, 101.

⁹ Idézi Patrick KESSEL: *La Nuit du 4 Août 1789*, Arthaud, Paris, 1969, 128.

rand-Périgord, Noailles, Aiguillon és Alexandre Lameth nevét. Az előzetes megbeszélések szerint 1789. augusztus 4-e éjszakáján Noailles vicomte nyitotta meg a vitát a földesúri jogokról, majd Aiguillon herceg indítványozta a kiváltságok felszámolását. Az alkotmányozó nemzetgyűlés pedig egyre növekvő hazafias lelkesedés közepette eltörölte a személyhez kötődő földesúri jogokat, a városi, tartományi és testületi kiváltságokat, a hivatalvásárlást és a papi tizedet is – vagyis magát a régi társadalmi rendszert. A lelkes felajánlásokat a következő napokban fogalmazták meg megfelelő formában, és szavazták meg szabályosan. Amikor Sieyès abbé szót emelt a papi tized védelmében, augusztus 11-én Talleyrand személyesen szállt szembe vele, s végül neki köszönhető, hogy a következő formában fogadták el a határozat 5. cikkelyét: „Meggyszűnik a tized, legyen bármilyen természetű, és a vele kapcsolatos járandóságok, bármilyen néven is ismerték és szedték be azokat [...]”¹⁰

Talleyrand vezető szerepet játszott az új társadalmi-politikai rendszer alapjait lefektető *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának* elkészítésében is. Augusztus 21-én a nyilatkozat 6. cikkelyének átfogalmazására beszélte rá kollégáit, amelyet az ő indítványára végül ebben a formában tettek közzé: „A törvény a közakarat kifejeződése. Valamennyi állampolgárnak jogában áll személyesen vagy képviselőin keresztül részt venni a megalkotásában. A törvénynek azonosnak kell lennie mindenki számára, akár védelmez, akár büntet. Minden állampolgár egyenlő a törvény előtt, s ezért képességeiknek megfelelően és kizárólag erényük és tehetségük szerinti megkülönböztetéssel egyformán betölthetnek valamennyi méltóságot, állást és közhivatalt.” Augusztus 23-án felszólalt a vallásszabadság védelmében is, és kihagyta a szöveg 10. cikkelyéből a katolicizmus elsődlegességére utaló „domináns kultusz” fogalmat. A cikkely ezután ebben a formában került be a végleges nyilatkozatba: „Senkit sem szabad meggyőződése miatt zaklatni, legyenek ezek akár vallásiak, feltéve, hogy ezek megnyilvánulása nem zavarja a törvényes rendet.”

Autun püspöke vallási téren rendkívül toleráns és liberális elveket vallott. Politikai és társadalmi szempontból már valamivel közelebb állt a konzervatívabb nézetekhez. Ezért az alkotmányozó nemzetgyűlésben valahol a két, középen helyet foglaló csoportosulás, a Hazafias Párt és a monarchisták (vagy angломánok) között lehet őt elhelyezni. Vallási nézetei az előbbiekhöz, társadalmi és politikai nézetei az utóbbiakhoz közelítettek. A két szélsőségtől, a régi rend híveitől és a demokratáktól egyaránt távol állt. Amikor a nemzetgyűlés azt vitatta, adjanak-e abszolút érvényű vétőjogot a királynak, s egy- vagy kétkamarás törvényhozó szervet állítsanak fel, Talleyrand a nemzetgyűlés angломánnak vagy monarchistának nevezett csoportjával értett egyet. A brit típusú abszolút vétőjog és a kétkamarás törvényhozás híve volt, de ezt nem hangoztatta. A végső szavazásnál a Hazafias Párt kerekedett felül, amelynek tagjai a monarchistáknál sokkal kevésbé bíztak a királyban. A gyűlés szeptember 10-én az egykamarás törvényhozó szerv, másnap pedig a korlátozott érvényű vétőjog mellett döntött. Ezért többen is kiléptek az alkotmányozó bizottságból, Talleyrand azonban tagja maradt a 12-én megújított összetételű testületnek is.

¹⁰ Az augusztusi határozatok teljes szövegét lásd *A nagy francia forradalom dokumentumai*, szerk. Hahner Péter, Osiris, Budapest, 1999, 82–84.

Nem szólt bele a képviselőtről folyó vitába sem. Ő ugyanis azt a konzervatív nézetet vallotta, hogy nem a születés ruház fel valakit a választás és választhatóság jogával, hanem a társadalom közös terheire való hozzájárulás, vagyis a magasabb adó fizetése. Hosszabb távon a francia társadalom vezető rétege is ehhez a nézethez fog ragaszkodni, s az általános választójogot csak ötvenkilenc év múlva, 1848-ban vezetik majd be. Egyelőre azonban az alkotmányozó nemzetgyűlésben igen sokan követeltek demokratikusabb választójogot. Talleyrand bölcsen hallgatott, s talán ennek köszönhető, hogy augusztus 12-én megválasztották a tizeddel foglalkozó bizottságba, 18-án pedig két hétre a gyűlés egyik titkárává nevezték ki.

Nem tudjuk, mit tett Talleyrand, amikor a kenyérhiány és az udvar ellenforradalmi szándékairól terjesztett híresztelések miatt nyugtalankodó párizsi asszonyok október 5-én Versailles-ba vonultak. Másnap ezek az asszonyok és a hozzájuk csatlakozott fegyveresek megtámadták a palotát, kis híján sikerült meggyilkolniuk a királynét, majd arra kényszerítették az uralkodócsaládot, hogy költözzön Párizsba. Talleyrand is ott utazott egyes képviselőtársaival a király kíséretében a fővárosig.

Az újabb erőszakos megmozdulás megnehezítette a politikai kompromisszumokat, és sokak szemében elfogadhatóvá tette az erőszak gyakoribb alkalmazását. Az októberi napok a reformok mérsékeltebb hívei közül sokakat szembefordítottak a forradalommal. Talleyrand nem tartott velük, s nem csatlakozott az emigrációhoz. A jelek szerint inkább azon törte a fejét, hogyan lehetne megoldani az állam alapvető problémáját, amely rákényszerítette a kormányt a rendi gyűlés összehívására, s amelyről az alkotmányozó munka lázában mintha meg is feledkeztek volna. Az államadósság felszámolásáról ugyanis még semmilyen gyakorlatias tervet sem született meg. Necker, az első miniszteri cím birtokosa nagyon is igazolta Talleyrand róla alkotott lesújtó véleményét. Csak államkölcsönök terveivel volt képes előállni, majd szeptember 24-én azt javasolta, hogy a gazdagabb állampolgárok hazafias felajánlasként mondjanak le jövedelmük egynegyedéről. Egyesek szerint azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a falusi asszonyok is hozzájárulhatnak az államadósság csökkentéséhez gyűrűik és keresztjeik beszolgáltatásával.¹¹ Vagyis a híres miniszter, „a pénzügyek varázslója” semmi kivetnivalót sem talált abban, hogy Európa egyik leggazdagabb országának kormányzata elfogadja paraszt-asszonyok megtakarított pénzét és utolsó ékszereit adósságainak rendezéséhez.

Talleyrand tisztában volt azzal, hogy az egyházi javak kisajátításának gondolata közszájon forog, s hogy előbb-utóbb komolyabb formában is javaslatot fognak tenni a nemzetgyűlésben az államadósság ily módon való felszámolására. Az ő számára, aki néhány következtetés levonásával mindig meg tudta előzi kollégáit, nem az volt a kérdés, hogy kisajátítják-e az egyházi birtokokat vagy sem, hanem az, hogy erre milyen formában kerüljön sor. 1789. október 10-én, amikor az alkotmányozó nemzetgyűlés egyik utolsó ülését tartotta Versailles-ban, a délelőtti ülés végén Talleyrand is szót kért, hogy fütty és tapsvihar közepette megtartsa élete egyik legjelentősebb felszólalását.

¹¹ Lásd PONIATOWSKI: *I. m.*, 86.

Az állam már régóta küszködik a legnagyobb nehézségekkel. Valamennyien tisztában vagyunk ezzel, s nagyszabású intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy felülkerekedjünk rajtuk. A hétköznapi eszközök elfogytak, a népet minden oldalról megterhelik, érthető, ha a legcsekélyebb többletet is elviselhetetlennek érzi. Erre gondolni sem szabad! Rendkívüli erőforrásokkal is kísérleteztek, ezekkel azonban jórészt csak ennek az évnek a rendkívüli szükségleteit próbálták kielégíteni, nekünk pedig gondolni kell a jövőre, és a rend teljes helyreállítására. Van még egy hatalmas, és döntő jelentőségű erőforrás, amelynek felhasználása véleményem szerint (mert ha nem így lenne, magam utasítanám vissza) összegegyeztethető a tulajdon szigorú tiszteletben tartásával. Ez az erőforrás pedig nem más, mint az egyház javai. [...] a papság nem úgy tulajdonos, mint mások, mert az általa élvezett javakat, melyekről nem rendelkezhet, nem személyek érdekében kapta, hanem funkciók ellátására [...] E javaknak csak az a része tartozik ténylegesen a haszonélvezőkhöz, amely nélkülözhetetlen a létfenntartásukhoz. A maradékra a templomok fenntartásához és a szegények segítésére van szükség. Ha a nemzet biztosítja ezt a létfenntartást, a haszonélvezők tulajdonát nem éri sérelem, ha pedig a templomok és szegények gondját magára vállalja, e bőséges erőforrással pedig a szükségét szenvedő állam segítségére siet, az alapítók szándéka szerint jár el, s az igazságot nem éri sérelem.¹²

Talleyrand 150 millió livre-re becsülte az egyház vagyonát, és máris bejelentette, hogy az összeg kétharmadát feltétlenül az egyház kezén kell hagyni. Ezután igazi közgazdasági szakemberhez illő alaposítással kiszámította a jövedelem alapján a tőke értékét, s bejelentette, hogy a leggyorsabb megoldás az lenne, ha az állam hitelezői licitálással megvásárolhatnák az egyház birtokainak egy részét.

Határozati javaslatok pontjainak túlnyomó többsége kifejezetten kedvezett az egyháznak. Talleyrand ugyanis azt javasolta, hogy 100 millió livre jövedelmet biztosítsanak a papságnak, amelyet a búza ára szerint határozzanak meg, s tízévente értékeljék újra, hogy az árak változása ne befolyásolhassa. E jövedelem szétosztását egy 36 fős, többségében egyházi személyekből álló bizottságra kívánta bízni. Saját házában minden egyházi személy megtarthatja, az egyház adósságait egy speciális pénztárból fizetik ki, a tizedet pedig tovább fogják szedni, amíg mással nem helyettesítik azt, de a legszegényebbek számára csökkenthetik az összegét. Talleyrand tervei szerint minden plébános legalább évi 1200 livre jövedelmet kapott volna a parókián és kerten kívül, s további összegeket a városokban végrehajtott szertartások után. A történészek szerint ezzel megduplázódott volna az egyszerű plébánosok jövedelme. Ráadásul minden papi személy teljes jogú tulajdonosként és állampolgárként választóvá és valamennyi politikai testületbe megválasztható személlyé vált volna.

Ha előítélet nélkül vizsgáljuk meg Talleyrand felszólalását, nyilvánvalóvá válik, hogy indítványát nem a papság ellenségeként tette meg, hanem felelős államférfiként és olyan papi személyként, akinek egy tevékeny, hatékonyabban működő, politikai súllyal ren-

¹² *Orateurs...*, 1044–1047.

delkező, jobban fizetett alsópapság létrehozása volt a célja. Amint azt Lambesc hercegnőhöz írott, fentebb idézett levelében megállapította:

Természetesen azt fogják mondani magának, hogy nagyon rossz voltam a papsághoz. A válasz erre az, hogy nagyon is jó vagyok a papsághoz, és meg vagyok győződve róla, hogy én biztosítottam számára az egyetlen létező megoldást arra, hogy elkerüljön rettenetes helyzetéből, amely nagyon közel áll a teljes megsemmisüléshez. Ha az általam javasolt módszert az ész nem fogadtatja el, majd elfogadtatja a szükség. Egyáltalán nem ráztak meg az események. Kevés dolgot tettem, amely miatt sajnálkoznom kellene, de bosszant és lesújt azok mohósága és hiúsága, akik nem is képesek más szenvedélyekre. Régóta nem éreztem magam ilyen jól, mint most, hogy írhatok magának!¹³

E sorokat Talleyrand október 9-én vetette papírra, híres felszólalása előestéjén, s csak úgy árad belőle a saját igazában bízó reformer magabiztos határozottsága, aki a cél érdekében hajlandó olyan eszközöket is igénybe venni, amiktől mások még visszariadnak. Voltaire rajongójaként ő is elsősorban a társadalmi rend eszközének tekintette a vallást, s ezért szánta rá magát indítványára. Azt viszont talán egyáltalán nem (vagy csak megkésve) értette meg, hogy mások nem úgy tekintenek a vallásra, mint ő, s ezek a honfitársai ezért egészen másként értelmezhetik fellépését.

Az alkotmányozó nemzetgyűlésben Talleyrand indítványa nyomán rendkívül heves vita bontakozott ki, s tombolt heteken át. E vita hatására indult meg a püspök személyének mindmáig tapasztalható befeketítése, „diabolizálása”, ekkor kezdték azt hirdetni róla, hogy rendjének árulója, hitehagyott, esküszegő pap. De azért olyan egyházi személyek is akadtak, akik egyetértettek vele. Saint-Aubin d’Ouroux plébánosa például ezt írta neki egyik levelében: „Méltóságod olyan mintakép, amelyet minden lelkipásztor-nak, minden kereszténynek követnie kell, aki nem csak viseli ezt a nevet”.¹⁴

A képviselők november 2-án, már Párizsban szavazták meg Talleyrand indítványát 568 szavazattal 346 ellenében. Ő azonban mégsem lehetett teljesen elégedett: eredeti javaslatával ellentétben a gyűlés nem vállalta el a nemzet nevében a papság adósságainak kifizetését, és a tizedet sem szedette be tovább, arra hivatkozva, hogy azt már augusztus 11-én eltörölték. Mindez előre jelezte, hogy nagylelkű és alaposan végiggondolt határozati indítványát a gyűlés nem fogja teljes egészében megvalósítani, új rendeletekkel, új törvényekkel is módosítja majd, s mindez végül a végrehajtás során olyan következményekhez is vezethet, amelyekről Talleyrand nem is álmodhatott. De ekkoriban még reménykedhetett abban, hogy hamarosan miniszteri rangban vezető szerepet vállalhat a törvények végrehajtásában.

Már 1789 augusztusában olyan pletykák terjedtek, hogy Talleyrand hamarosan egy új kormány főpecsétőre vagy pénzügyminisztere lesz. Az egyik tervezetben még külügyminiszterként is felmerült a neve, őt azonban ekkoriban a pénzügyek még sokkal jobban vonzották. Októberben Talleyrand és Mirabeau már Necker nélkül kívánt minisztériu-

¹³ TALLEYRAND: *Mémoires*, I., 172–173.

¹⁴ Idézi PONIATOWSKI: *l. m.*, 114.

mot alakítani. A bizalmatlan és gyanakvó képviselők azonban november 6-án megszavazták, hogy a gyűlés tagjai nem tölthetnek be miniszteri hivatalt.

A Talleyrand által nagyra becsült, brit típusú parlamentáris rendszerben egy befolyásos képviselő közvetít az uralkodó és a törvényhozó szerv között miniszterelnöki pozícióban. Felesleges tehát alantas, önző vagy éppen ellenforradalmi szándékokkal gyanúsítani a miniszteri hivatalra vágyó Talleyrand-t és Mirabeau-t: minden politikus természetes törekvése, hogy kormánya jutva megvalósítsa elképzeléseit. Az efféle ambíciókat csak politikai ellenfelek szokták a megvetésre méltó hatalomvágy megnyilvánulásának tekinteni, míg párthíveik általában a haza hatékonyabb szolgálatára irányuló nemes törekvésként értelmezik.

Hosszú távú következményeit tekintve a gyűlés döntése végzetes lépésnek bizonyult, mert megakadályozta a királyi kormányzat és a törvényhozás tartósabb együttműködését. Hogyan bízhat meg ezek után a nemzetgyűlés a király minisztereiben, ha azok nem a gyűlés többségi pártjának tagjai lesznek, hanem a király egyéni tanácsadói? Hogyan kormányozzanak hatékonyan azok a miniszterek, akik támogatás helyett gyanakvást tapasztalnak majd a törvényhozók részéről? Mire az alkotmányozó nemzetgyűlés november 9-én berendezkedett a Tuileriák kertje lovardájának épületében, mind Mirabeau, mind Talleyrand lemondott arról, hogy a belátható jövőben a kormány tagjaként tevékenykedhet. Nem állíthatjuk persze, hogy pusztán e két politikus iránti bizalmatlanság akadályozta meg a brit típusú parlamentarizmus kialakulását Franciaországban. A francia képviselők többsége a királyban sem bízott meg, s az elvben abszolút hatalommal rendelkező francia monarchia szellemi örököséként a nemzeti szuverenitást úgy értelmezték, hogy az nem tette lehetővé a hatalom tényleges megosztását a törvényhozás és a végrehajtás között.

Talleyrand 1790. január 28-án egy újabb bátor és népszerűtlen lépésre szánta el magát: felszólalt a Bordeaux-ban élő zsidók védelmében, s azt javasolta, hogy adják meg nekik az állampolgári jogokat. Alaposan ki is fütyülték. Ellenfelei körében csak még jobban megerősödött az a meggyőződés, hogy Autun püspöke az egyház ellenfele, a zsidók barátja, s az emigránsok máris csak „a sánta ördög” néven emlegették őt, Le Sage regényhősére utalva.

Az Alkotmányos Párt körében azonban tovább növekedett a tekintélye: 1790. január 18-án megválasztották az adókivetési bizottság tagjai közé, február 10-én és 11-én ő válaszolhatott a gyűlés nevében a király beszédére, február 16-án pedig az alkotmányozó nemzetgyűlés elnökévé választották. Ez volt a legmagasabb kitüntetés, amelyben a gyűlés saját tagjait részesíthette. Az év tavaszán határozottan támogatta az egységes és decimális alapú mértékrendszer felállítására tett kísérleteket. Amikor pedig a képviselők június 9-én megszavazták, hogy a Bastille bevételének első évfordulóján országos szövetségi ünnepet rendeznek a párizsi Mars-mezőn, barátja, La Rochefoucauld-Liancourt herceg javaslatára a király Talleyrand-t kérte fel, hogy ő celebrálja a misét több százezer résztvevő jelenlétében.

A történészek azt szokták hangsúlyozni, hogy ezen a híres ünnepségen La Fayette márki, a párizsi nemzetőrség parancsnoka volt a legnépszerűbb személyiség, a vidékről Párizs-

ba érkezett nemzetőrök öt rajongták körül. Talleyrand-ról általában csak annyit jegyeznek meg, hogy amikor a márki arra készült, hogy letegye a hazafias esküt a nemzetőrök nevében „a haza oltárának” nevezett emelvényen, a püspök odasúgta neki: „Könyörgöm, ne nevetessen meg!” Pedig Talleyrand is az ünnepezt főszereplők közé tartozott ezen a napon: Palloy építőmester, aki a Bastille lebontásának munkálatait irányította, átadott neki egy akvarellt a Bastille-ról, s a dedikációban „a papság első hazafijának” nevezte őt.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés számára Talleyrand továbbra is a Hazafias Párt egyik legtehetségesebb vezető személyisége maradt. 1790. szeptember 23-án a központi bizottság, szeptember 12-én és november 2-án az egészségügyi bizottság tagjává választották. Aktivitása semmit sem csökkent: 1790. szeptember 18-án felszólalt a papírpénzzé váló assignaták mértéktelen kibocsátása ellen, s felhívta képviselőtársai figyelmét az infláció veszélyeire. A spekulációi miatt oly sokat kárhoztatott Talleyrand pontosan feltárta képviselőtársai előtt, milyen nyerészkedési technikákat tesznek majd lehetővé pénzügyi intézkedéseik, s hangsúlyozta, hogy elsősorban a bérből és fizetésből élők helyzete fog romlani. Bölcs szavakkal óvta kollégáit a voluntarista megoldások iránti, túlzott bizalomtól: „Elismerem, önök elrendelhetik, hogy ez a papírpénz ne veszítsen az értékéből, de azt nem tilthatják meg, hogy az ezüstpénz értéke ne emelkedjen, és az eredmény teljes egészében azonos lesz! Elérhetik, hogy egy kifizetésnél kötelező legyen 1000 livre értékű assignatát elfogadni 1000 livre fejében, de azt sohasem érhetik el, hogy kötelező legyen 1000 livre-t adni aranyban egy 1000 livre-es assignatáért. Ez az alapprobléma, s emiatt fog összeomlani az egész rendszer.”¹⁵ A gyűlés nem hallgatott rá, egyre több papírpénzt adtak ki, egyre kisebb címletekben, s az infláció nagy mértékben hozzájárult a párizsi sans-culotte-ok fokozatos radikalizálódásához.

Talleyrand 1791 folyamán hagyott fel papi hivatásával. Amikor megtudta, hogy Szajna megye tanácsába kívánják megválasztani, és ehhez helyben kellene laknia, lemondott távoli püspökségéről (püspöki rangjáról azonban nem). A végső szakításra a papság polgári alkotmányának 1790. július 12-i elfogadása miatt került sor. Talleyrand úgy érezhette, hogy ő, aki mindeddig kiállt az egyházi reform mellett, most sem hátrálhat meg. Letette az esküt az egyház polgári alkotmányára – de rajta kívül erre csak hat püspök volt hajlandó. Talleyrand-t ez sem riasztotta vissza a reformok további, aktív támogatásától: vállalta, hogy felszenteli az új, „alkotmányos” püspököket. Emlékirata szerint ezzel csak a hitszakadást akarta elkerülni – de a francia papság megoszlását ezzel sem tudta megakadályozni, a pápa pedig sohasem bocsátotta meg neki ezt a lépést. Április 13-i levelében VI. Piusz esküszegőnek és szentségtörőnek nevezte őt, püspöki rangját felfüggesztette, s még a kiátkozás lehetőségét is felvetette. Talleyrand udvarias érdektelenséget tanúsított a fenyegetéssel kapcsolatban. Állítólag ekkoriban történt, hogy e szavakkal hívta meg barátait: „Mindenki köteles megtagadni tőlem a tüzet és a vizet, ezért ma csak hideg sültet és jégbehűtött bort fogunk fogyasztani.”

Kortársai szerint egyáltalán nem volt a vallás ellenfele, életrajzírói pedig azt állítják róla, hogy csak gyengeségből és nagyravágyásból szánta rá magát az egyház szemében

¹⁵ Idézi Florin AFTALION: *L'économie de la Révolution française*, Hachette, Paris, 1987, 306.

megbocsáthatatlan lépésekre. Valószínűbbnek tűnik az a magyarázat, hogy 1789-ben oly határozottan indult meg az egyházi reformok következetes támogatásának az útján, hogy erről az útról már később sem térhetett le, ha nem akarta megtagadni elveit. Pragmatikus, realista politikus volt, aki nem értette, hogy miért kell nagy jelentőséget tulajdonítani jelképes gesztusoknak, ünnepélyeknek, felvonulásoknak és esküknek. „Addig kötődtek a formák miatt, amíg az alapok is veszélybe kerültek” – írta fentebb idézett, 1789-es levelében, s ezzel azt is elismerte, hogy ő soha nem tulajdonított nagy jelentőséget a formaságoknak. Az 1790. július 14-i szövetségi ünnep után az egész szertartást nevelésésnek nyilvánította Flahaut grófnőhöz írott levelében: „Miután már annyi esküt tettünk és megszegettünk, miután már annyiszor hűséget esküdtünk az alkotmánynak, a törvénynek és a királynak, mindennek, ami csak nevében létezik, mit jelenthet egy újabb eskü?”¹⁶ Kortársai többsége számára azonban a jelképes gesztusok jóval többet jelentettek, s Talleyrand néha megfeledkezett arról, hogy nem mindenki képes olyan könnyedén megszabadulni az illúzióktól, a romantikus elképzelésektől és az előítéletektől, mint ő.

Bizonyos elvekhez azonban nagyon is határozottan ragaszkodott. A tolerancia és a vallásszabadság nevében például 1791. május 7-én azt kérelmezte, engedélyezzék a párizsi egyházi épületek használatát azoknak az egyházi személyeknek is, akik (vele ellentétben!) nem tettek esküt a papság polgári alkotmányára:

Egy szabad népnél, aki méltó rá, hogy az legyen, a vallásszabadság magában foglal minden véleményt, függetlenül a szektáktól. Ha a zsidókét és a protestánsokét tisztelhetjük, akkor ugyanígy kell bánnunk a nonkonformista katolikusok szektáival is, mert nem tiltja sem az alkotmány, sem a törvény.¹⁷

Ez a gesztusa már jelezte, hogy „két szék között a pad alá” fog kerülni: a forradalom elkötelezett hívei ugyanis semmilyen szabadságot sem kívántak megadni azoknak a papoknak, akik elutasították a reformokat, az ellenszegülő papság szemében pedig Talleyrand mindörökké megmaradt az egyházi birtokok bűnös kiárusítójának.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés ülésézésének utolsó hónapjaiban Talleyrand-t még a diplomáciai és az alkotmányrevízió bizottságának tagjává választották. Majd elkészítette élete egyik főművét: a közoktatásügyi bizottság 216 oldalas jelentését. Ehhez az „egyszerre precíz és gyakorlatias, logikus és strukturált, forradalmi és látnoki”¹⁸ jelentéshez konzultált minden műveltebb barátjával, a korszak olyan politikusaival és tudósaival, mint Mirabeau, Madame de Staël, Cabanis, Dupont de Nemours, Lavoisier, Condorcet, Monge, Laplace, Lagrange, Vicq d’Azir és Mercier de Saint-Léger. Őt olyan alapelvet fogalmazott meg, amelyeket ma sem módosíthatunk: a közoktatásnak mindenki számára elérhetőnek kell lennie; mindenkinek jogában áll részt vállalnia terjesztéséből; tárgyát illetően egyetemesnek kell lennie; mindkét nem számára elérhetővé kell válnia; és minden életkor számára elérhetővé kell tenni (ugyanis pusztán előítéletnek ne-

¹⁶ Idézi Emmanuel de WARESQLIÉL: *Talleyrand, le prince immobile*, Fayard, Paris, 2003, 141.

¹⁷ *Uo.*, 132.

¹⁸ *Uo.*, 153.

vezte, hogy az oktatásügynek csak az ifjúsággal kell foglalkoznia). Egyaránt hangsúlyozta a fizikai, értelmi és erkölcsi nevelés fontosságát, az alapfokú oktatás ingyenességét, s ki-mondta, hogy a szegény, de tehetséges diákoknak lehetővé kell tenni, hogy a társadalom költségén végezzék el felsőbb tanulmányaikat.¹⁹ A jelentést a felvilágosodás kettős opti-mizmusa hatotta át: a hit az ész mindenhatóságában, és abban, hogy az iskolák segítségé-vel a társadalmi kapcsolatok is harmonikusabbá válhatnak.

A lapok dicsérték a jelentést, s még a jakobinusok klubja is megszavazott neki szept-ember 30-án egy tiszteletadást, pedig Talleyrand ekkoriban már mérsékeltabb klubo-kat látogatott. Egyes szakértők szerint Talleyrand-nak a közoktatásról írott jelentése egy évszázaddal megelőlegezte Jules Ferry kormányának oktatásügyi reformját.²⁰ A történé-szek általában sajnálkozni szoktak azon, hogy Condorcet, a felvilágosodás utolsó híres képviselője éppen azon a napon adta elő 1792-ben oktatásügyi tervzetét, amelyen a törvényhozó nemzetgyűlés hadat üzent a császárnak, ezért senki sem törődött a felvilá-gosult filozófus nagyszabású tervzetével. Az a tény azonban el szokta kerülni a figyel-müket, hogy pontosan ez történt Talleyrand-nal is fél évvel korábban: a nemzetgyűlés megtapsolta őt, a különböző hazafias testületek megünnepelték – majd az egész terve-zetét elnapolták, mert a képviselők már alig várták, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés befejezze ülésését, és ők végre hazatérhessenek.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy távolról sem túloznak azok, akik Talleyrand-t a francia forradalom „alapító atyái” közé sorolták. De vajon miért nem vált ismertté ez a tény szélesebb körökben? Miért terjedt el az a meggyőződés, hogy Talleyrand-t 1789-ben is csak a szerencsejáték, a nők és a spekuláció érdekelte? Elsősorban azért, mert a francia forradalom konfliktusokkal teli örökségének a 19. és 20. század politi-kusai, politikai gondolkodói, művészei és történészei csak egy-egy elemével, egy-egy irányzatával azonosulhattak vagy rokonszenvezhettek. Azokkal a személyiségekkel, akik Talleyrand-hoz hasonlóan több egymást követő politikai rendszerben is vezető szerepet töltöttek be, nem tudtak mit kezdeni, ezért elvtelenséggel vagy árulással vádolták meg őket. A régi rend védelmezőinek szemében Talleyrand bűnös és esküszegő forradalmár volt, a papság birtokainak kisajátítója. A baloldal szemében túlságosan is arisztokratikus személyiség maradt, a bonapartisták pedig a császár árulójának tekintették.

Ráadásul maga Talleyrand is mindent megtett annak érdekében, hogy minél többen megfélekedzenek a forradalom első két évében játszott szerepéről. Emlékirataiban alig idézett fel valamit mindabból, ami ekkoriban foglalkoztatta. Többször is hangsúlyozta, hogy csak a sántasága miatt kényszerült arra, hogy Franciaországban maradjon, s ne csatlakozzék az emigrációhoz. Artois grófjának, a későbbi X. Károlynak az emigrációját felidézve a következő kijelentésre ragadtatta magát: „Távozása rendkívüli fájdalmat oko-zott számomra [...] Minden szellemi erőmre szükségem volt, hogy ne kövessem őt, s el-lenálljak invitálásának [...]”²¹ Amikor 1818-ban Vitrolles báró szóba hozta az 1790. jú-

¹⁹ Vö. *Orateurs...*, 1067–1085.

²⁰ Lásd Marc FUMAROLI: *Chateaubriand. Poésie et Terreur*, Éditions des Fallois, Paris, 2003, 86.

²¹ TALLEYRAND: *Mémoires*, I., 155.

lius 14-i szövetségi ünnepet, Talleyrand kijelentette, hogy jól emlékszik erre a napra – mert este kétszer is sikerült bankot robbantania egy játékkaszinóban. „Július 14-én történt, július 14-én! Jól jegyezze meg!” – kötötte a báró lelkére, mintha csak arra szólította volna fel, hogy ezt a tényt jegyezze meg, ne azt, hogy százezrek jelenlétében misét celebrált a Mars-mezőn.²²

Vajon miért szerette volna idős korában, ha inkább cinizmusának és játékszenvedélyének a híre marad fenn, s nem az alkotmányos mozgalmakban játszott vezető szerepe? Elsősorban természetesen azért, mert továbbra is részt kívánt venni a kormányzat tevékenységében, s ehhez az aktív forradalmi múlt Waterloo után már nem volt jó ajánlólevél. De talán azt sem szabad elfelejtenünk, hogy Talleyrand ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely tanúja volt a régi rend váratlan összeomlásának, s kortársaival együtt valóban hitt abban, hogy az ész elvont szabályai szerint teljesen meg tudják újítani a világot. Egyetlen történelmi pillanatra valamennyien hittek a legmerészebb tervek megvalósíthatóságában. A mindig józan és visszafogott Sieyès abbé 1789 novemberében javaslatot tett arra, hogy a megerendszert az ország geometrikus négyzetekre való felosztásával építsék ki.²³ Ugyanebben az időszakban az Amerikai Egyesült Államok franciaországi nagykövete, Thomas Jefferson azt javasolta Madisonnak írott levelében, hogy minden törvény csak egy-egy nemzedék élettartamára, vagyis 19 évig legyen érvényes, hogy semmi se korlátozhassa az újabb nemzedék szabadságát.²⁴ Talleyrand-t ugyanígy elragadta a világ megújításának szenvedélye, amikor vállalkozott az egyházügy, a mértékrendszer és a közoktatás radikális átszervezésére, s attól sem riadt vissza, hogy a pápa helyére lépve püspököket szenteljen fel.

A forradalom azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, előbb háborúhoz, terrorhoz, majd új monarchiához vezetett, s Talleyrand nemzedékének keserű csalódás lett az osztályrésze. Sieyès abbé tíz év múlva már azt hangoztatta, hogy „a bizalomnak alulról, a hatalomnak pedig felülről kell érvényesülnie”, s támogatta Bonaparte államcsínyét. Jefferson visszatért az Egyesült Államokba, radikális elképzeléseit nem emlegette többé, s egy öregkori levelében „halálos forrásnak” nevezte a francia forradalmat. Talleyrand pedig mindent megtett annak érdekében, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés idején játszott szerepét minél jelentéktelenebbnek tüntesse fel. Amikor idős korában, az 1830-as években valaki megemlítette előtte, hogy valaha papokat szentelt, szerényen csak így válaszolt: „Ó! Nem sokat...”

²² Idézi WARESQUIEL: *I. m.*, 148.

²³ Lásd erről bővebben *A forradalmi tervezőmunka korlátairól* című cikkemet (Café Babel 1991/2., 21–28).

²⁴ Lásd erről bővebben HAHNER Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*, Osiris, Budapest, 1998, 121–124.

